

Hoofdstuk 9:

De maatschappelijke impact van het massamedium radio in de jaren dertig

1. Een massamedium

1.1. Groot bereik

De mogelijkheid die de radio bood om tot miljoenen mensen tegelijk te spreken, die zich als individu voelden aangesproken, maakte het medium tot een ongelooflijk machtig instrument voor voorlichting, opvoeding, en voor zowel regeerders als zakenlieden direct inzagen, reclame en propaganda. Begin jaren dertig ontdekte de president van de V.S. het radiopraatje (1932) en de Engelse koningin de kersttoespraak (1933). Humoradio schreef in December 1938: *“Men heeft de dagbladpers de koningin der wereld genoemd, doch als men de cijfers ziet, die den vooruitgang aantonen, vraagt men zich af, of die koningin niet spoedig van haar troon zal worden gestoten”*¹. Volgens het populaire weekblad waren er toen in Europa meer dan 466 zendstations. Amerika zou er reeds meer dan 700 geteld hebben. Ruw geschat kwam men wereldwijd op ongeveer vijftig miljoen ontvangers en tweehonderd miljoen luisteraars. Aan het eind van de jaren dertig was iedere schatting echter onmiddellijk verouderd doordat er in sneltempo ontvangers werden geproduceerd en zendstations opgericht. De jaarlijkse toename werd in '38 op 6 à 7 miljoen toestellen geraamd².

Voor al in totalitaire régimes speelde de radio een zeer grote rol. *“Deze groote verspreiding brengt mee, dat in vele landen de radio gebruikt wordt voor allerlei propaganda. In dit opzicht schijnt Sovjet - Rusland den toon aan te geven. Er zijn in den Sovjet - staat niet minder dan 52.000 centrales voor radiodistributie met ontelbare aangesloten. Bovendien zijn er 700.000 ontvangtoestellen in gebruik. Luidsprekers zijn er aangebracht in talloze fabrieken, kantoren en openbare gebouwen. In het geheel werken 64 communistische stations, die in 62 verschillende talen uitzenden. Indien Sovjet-Rusland de andere staten iets te leren heeft, dan is het zeker de wijze, waarop men de radio benutten kan voor een wereldpropaganda*³.

¹ Humoradio, “Radio-macht”, 4 december 1938

² Ibidem

³ Ibidem

In het Derde Rijk was men in 1933 gestart met de productie van goedkope radio's de zogenaamde "*Volksempfänger*". Deze toestellen waren ontworpen om enkel de nationale, lees gecensureerde en bol van de propaganda staande zenders te ontvangen. De radio werd hiermee de stem van het rijk. Het kleinste modelletje kreeg de bijnaam "*Goebbels Schnautze*", een knipoog naar de "*grote bek*" van de minister van propaganda. De grootste Duitse radio-elektrische firma's zoals **Siemens**, **A.E.G.** en **Telefunken** werden ingeschakeld voor de productie van deze goedkope ontvangers.

In de V.S. werd het medium vanaf de start beheerst door commerciële berichtgeving. In België werd radio-omroep tot 1930 overgelaten aan het privé-initiatief. De overheid was zich bij de aanvang van de bewogen jaren dertig terdege bewust van de invloed van het medium. De regionale, private zenders konden ondanks het verbod op publicitaire boodschappen blijven bestaan. Bij het grote publiek genoten ze veelal een grotere populariteit dan het N.I.R. In Engeland behield de B.B.C. het staatsmonopolie.

De radio bracht de wereld tot de mensen en omgekeerd. In de jaren dertig konden de Europeanen kennis maken met de Amerikaanse cultuur via dit medium. In Humoradio verschenen wel eens komische gags: Een kenner

- Dat moet Amerika zijn: ik hoor ze tot hier hun kauwgom kauwen !...

(Humoradio, 1938)

Het begrip "massa" verwijst naar de collectiviteit, de grote groep en is ongedifferentieerd. Iedereen zou zich in de massa op een gelijkaardige manier gedragen. Massacommunicatie is er dan ook op gericht om zoveel mogelijk mensen te bereiken, een breed aggregaat van anonieme consumenten. De relatie tussen zender en ontvanger wordt beïnvloed door de specifieke visie op het potentiële publiek, dat meestal beschouwd wordt als een ongedifferentieerde groep passieve en beïnvloedbare lezers, luisteraars en kijkers. De zender is doorgaans een professionele communicator die verondersteld wordt meer gezag, prestige en expertise te bezitten dan de ontvanger. De relatie met de ontvanger is onvermijdelijk éénrichtingsverkeer, asymmetrisch en onpersoonlijk door de sociale en fysieke afstand tussen de zender en de ontvanger. Vaak is de dimensie "manipulatie" impliciet of expliciet aanwezig bij het pro-

ces van massacommunicatie⁴. In de jaren twintig en dertig was deze visie dominant bij de radiomakers.

Radio werd gezien als een instrument dat kon bijdragen tot vooruitgang door de verspreiding van informatie en ideeën en vervulde een kritische functie m.b.t. tot de mistoestanden in de maatschappij. Echter, na de oprichting van het N.I.R. werd duidelijk dat de massa toch niet zo ongedifferentieerd was als werd aangenomen. Het transmissiemodel bleek niet louter lineair. Het publiek bleek een amalgaam van verschillende voorkeuren en smaken inzake radioprogramma's.

1.2. Spectaculaire groei van het Europese radionet

In de tweede helft van de jaren twintig en zeker in de jaren dertig kende het Europese radionet een snelle uitbreiding. Er werden toen nieuwe stations in werking gesteld in landen met een achterstand t.o.v. van West - Europa, het vermogen van de bestaande stations werd verhoogd en internationale uitzendingen vermenigvuldigden.

De **Union Internationale de Radiophonie** voorzag in een overzicht van deze evolutie. In de lente van 1926, na het plan van Genève, waren er 119 stations in de ether. Drie jaar later, na de uitvoering van het plan van Praag (1929) telde men 189 zenders. In de lente van 1932 telde men 213 zenders. In de U.S.S.R waren er in 1929 slechts 11 stations, in 1932 reeds 48⁵. Het aantal stations met een vermogen van 20 kilowatt was vernegenvoudigd zonder rekening te houden met nakende projecten. Sinds de inwerkingstelling van het Plan van Praag was het gemiddelde vermogen van de stations verdrievoudigd. De gevolgen van deze ontwikkeling waren toenemende moeilijkheden bij de ontvangst. De technici die verantwoordelijk waren voor de internationale conventies pleitten dan ook voor een "*séparation en kilocycles entre les stations puissantes voisines*"⁶. Enkele landen waren echter niet bereid om toegevingen of opofferingen te doen. De S.B.R. adviseerde dat de luisteraar zich dan maar moest beperken tot de krachtige zenders. In hun optiek zond het grote aantal regionale stations belangrijke programma's opnieuw uit. De radioamateur had dan ook het recht om een grote akoestische kwaliteit gekoppeld aan een redelijke selectiviteit van zijn toestel te eisen. Een extreme selectiviteit zou afbreuk gedaan hebben aan de kwaliteit van de ontvangst.

⁴ DENECKERE G., Historische kritiek van woord en beeld in de massamedia, Academia Press, Gent, 2006, p. 5.

⁵ SBR-RADIO, L'évolution de la radiodiffusion, 1932

⁶ SBR-RADIO, L'évolution de la radiodiffusion, 1932

1.2.1. Een vergelijking van de programmering van de Europese stations

Over de programmakeuze van diverse radiostations was het publiek uit de jaren dertig sterk verdeeld. De één verkoos zware muziek, de ander lichte. Een derde hield van bonte avonden en bonte dingen, terwijl een vierde van mening was dat er te weinig spreekbeurten werden uitgezonden ter ontwikkeling van de luisteraar. Volgens Humoradio waren de liefhebbers van “*ernstige*” muziek te vinden in Roemenië. Radio-Boekarest zond van alle Europese stations deze muziekvariant het meest uit, gevolgd door Hilversum (K.R.O.), Brussel, Warschau en Ljubljana. Boekarest vulde er 36% van haar zendtijd mee tegenover slechts 3% door Madrid. Orgel- en sportprogramma’s kwamen het meest voor in de Angelsaksische radiowereld. Zweden spande de kroon inzake godsdienstige (protestantse) uitzendingen gevolgd door Noorwegen en Nederland. Met uitzondering van de Sovjet-Unie was Tsjechoslowakije het Europese land met het minste aantal religieuze programma’s⁷.

Het grote aanbod aan radioprogramma’s in de tweede helft van de jaren dertig zorgde wel eens voor onenigheid in menige woonkamer inzake zenderkeuze. De koptelefoon, die noodzakelijk was voor de beluistering van de vroegste radiotoestellen, was in de tweede helft van de jaren dertig in de vergeethoek verzeild geraakt. Enkel zendamateurs en gewone omroepontvangers maakten er gebruik van. Men kon er nochtans getrouw muziek en gesproken woord mee beluisteren. *“Als de huiskamerpost mevrouw soms mocht storen, dan kan mijnheer den luidspreker uitschakelen en zijn geliefkoosde uitzending beluisteren met een koptelefoon. Heeft mijnheer een hekel aan een bepaalde tenor, dan kan mevrouw nog steeds haar toevlucht nemen tot de koptelefoon. Aldus is de koptelefoon een vredes-element in veel gezinnen”*, schreef Humoradio in 1938.

⁷ Humoradio, “Wat hoort u graag?”, 2 oktober 1937

1.3. Radiostoringen en wetgeving: “den strijd tegen de parasieten”

Boven: storingen in de ontvangst konden te wijten zijn aan het groot aantal radiostations, voorbijrijdende trams, industriële installaties, neon-licht reclames, een slecht afgeregeld of onderhouden toestel en een slechte staat van de lichtnetinstallatie. Heel wat luisteraars bleken er last van te hebben. De ontvangst werd dan verstoord door gefluit, gekraak en gebrom.

- Beste vriend, uw radio maakt een lawaai om zot van te worden. Is dat altijd zo?

- Neen, alleen maar als hij speelt

(Humoradio, 25 oktober 1936)

Naast het groot aantal zendstations veroorzaakte de industrie storingen in de ontvangst. In België werd daarvoor een wetgeving voorzien en een Dienst voor “radiostoringen” ingesteld die werd bekrachtigd door het Koninklijk besluit van 5 november 1932 inzake “verwijdering of vermindering der parasitaire storingen betreffende radio-elektrische verbindingen”⁸. Op het niet nakomen van de gestipuleerde bepalingen stond celstraf van 8 dagen tot drie maand en een geldboete van 100 tot 1.000 Belgische frank⁹. Humoradio onderzocht in 1938 de gegevens van mei 1936 tot mei 1937. De klachtendienst van De Dienst voor radiostoringen ontving dat jaar 4.208 klachten van radioluisteraars die door “industriële parasieten” werden gestoord. Door toedoen van de “opsporingsdienst” werden niet minder dan 6.852 eigenaars van storende machines ertoe aangezet om antiparasiet inrichtingen te voorzien. In tegenstelling tot de buurlanden, die over meer geavanceerde opsporingsmiddelen beschikten, slaagde men er in België vrij goed in om de “ether” van deze parasieten te zuiveren.

Indien een radioluisteraar last had van storingen dan diende hij een klacht op te sturen naar de “Regie van Telegrafen en Telefonen” (radio-elektrische storingen) gevestigd aan de Muntplaats te Brussel. Indien de klacht welomschreven was, wat zelden gebeurde, dan werd binnen een termijn van ten hoogste veertien dagen de opsporingsdienst voor storing ingeschakeld. Indien de klachtenbrief niet duidelijk genoeg was, dan zond het Beheer van P.T.T. een invulformulier terug. De geplaagde luisteraar moest in de eerste plaats zelf de gebruikers van storende toestellen verzoeken antistoringstoestellen te plaatsen of maatregelen te nemen. Werd hier geen gevolg aan gegeven door de stoorder en bleven de storingen sterk en aanhoudend dan kwam de regie van P.T.T. gratis tussenbeide. Bij storingen van

⁸ Humoradio, “Radio-storingen en de wetgeving”, 1 mei 1938

⁹ Humoradio, “Radio-storingen en de wetgeving”, 1 mei 1938

onbekende oorsprong moest de luisteraar eerst en vooral zijn toestel (laten) nazien. Storingen konden eveneens veroorzaakt worden door een batterij in slechte staat of slechte weerstanden, antenne, aardverbindingen, snoeren, sluit- of soldeerverbindingen enz. Een gebrekkige verlichtingsinstallatie zoals slechte schakeldraden, sluitdraden in vertakkingdozen, lampfittingen en slecht ingeschroefde lampen konden problemen veroorzaken¹⁰.

Een agent op zoek naar "parasieten" die de radio-ontvangst storen en aldus het luisterplezier naar omlaag haalden.

(Humoradio, 8 mei 1938)

De groep storingszoekers bestond uit twee agenten. Verspreid over het land werkten een twintigtal groepen. Het draagbare zoektoestel met ingebouwde raamantenne kon met een antenne en aardverbinding worden uitgerust. Het richtingseffect was op korte afstand van de storingsbron van geen enkele waarde omdat dichtbijgelegen metalen delen op hun beurt ook gaan stralen. Bovendien plantten de storingen zich niet rechtstreeks voort maar veeleer over luchtlijnen, geleidende massa's en dergelijke. Opsporingen waren dus geenszins eenvoudig. Zo ontdekte men in de provincie Luxemburg een storingsbron op twaalf kilometer van de plaats waar de storing zich voordeed. Ze bleek te wijten aan een storing in een transformatorcabine die de regio van stroom voorzag. Het personeel moest bovendien de gebruiker van het storende element ervan overtuigen dat

de ontstoring gemakkelijk en goedkoop kon worden uitgevoerd. Een radiotechnicus diende door de gebruiker echter ingeschakeld te worden voor de plaatsing van de filtreerapparaten. Aan de opsporingsdienst was een research laboratorium verbonden dat gratis inlichtingen verstrekten aan elektriciens. Daartoe werden beschrijvingen met de doeltreffendste en goedkoopste middelen verspreid. Er werd wel eens geklaagd over het traag optreden van de dienst, maar dit was vooral te wijten aan de stoorder of de radiotechnicus. Kwaadwillige stoorders waren echter zeldzaam omdat de *"radio tegenwoordig zoo vergroeid is met ons gemeenschappelijk en particulier leven, dat het publieke nut ervan door iedereen wordt erkend. Wij besluiten hieruit, dat wij onze wetgeving dankbaar moeten zijn. Al is zij niet volmaakt, toch draagt zij er het hare toe bij om onze ontvangst te verzuiveren en ons steeds beter van de radio uitzendingen te laten genieten"*¹¹.

¹⁰ Humoradio, "Radio-storingen en de wetgeving", 24 april 1938

¹¹ Humoradio, "Radiostoringen en de wetgeving", 6 mei 1938

2. Maatschappelijke impact van het massamedium

2.1. Een bijkomende en ogenschijnlijke onbewuste tijdsindeling van het openbare leven

De meest ingrijpende verandering die de radio met zich meebracht was dat hij het leven tegelijkertijd meer besloten maakte en regelde volgens een strak tijdschema, zodat van toen af aan niet alleen de werktijd volgens een strak rooster verliep (de “*prik-klok*”), maar ook de vrije tijd. Kranten en tijdschriften gingen al snel over tot het bekendmaken van uurregelingen. Radioprogramma's waren aanvankelijk 's avonds te beluisteren, maar in de jaren dertig kon men vrijwel de ganse dag luisteren naar uitzendingen van diverse aard. Zo waren in het Belgische weekblad Humoradio vanaf 1936 de programma's uur per uur consulteerbaar.

2.2. De politieke macht van het medium

In totalitaire regimes (nazi-Duitsland, de Sovjet-Unie, Italië) werd het medium radio in de jaren dertig aangewend als middel tot indoctrinatie en propaganda. In de democratische landen zoals Engeland was men voorzichtiger. In het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten werd de radio begin jaren dertig wel ingeschakeld in de verkiezingsstrijd.

Met betrekking tot het N.I.R. bepaalde de wetgever dat “*andersdenkenden*” niet mochten worden “*gekwetst*”. Tijdens de verkiezingsperiodes voorzag het N.I.R. echter in de week vóór de verkiezingen in een gelijke verdeling van de zendtijd tussen de leiders van verschillende politieke partijen: “*dit regime heeft het voordeel ernstige waarborgen te bieden betreffende de keus der sprekers en de hoedanigheid der sprekers. Het waarborgt bovendien vrije uiting van elke politieke meening, een principe dat in ons land steeds in eere gehouden en door het Belgische parlement immer warm verdedigd werd*¹². Het N.I.R. kon sprekers wel verzoeken om passages in teksten te wijzigen of te schrappen.

In de jaren dertig leefde nog sterk de overtuiging dat radio-omroep via voorlichting en opvoeding de massa kon aanzetten tot kritisch denken, pacifisme en tolerantie. Dit bleek o.m. uit de programmapunten van de Internationale Unie voor Radio-omroep (Genève) in het kader van het radiocongres te Warschau. Men streefde naar het totstandkomen van een

¹² VAN DYCK (red.). “Algemeene opmerkingen”, Radio Jaarboek 1934., p. 206

internationale harmonie, over de hoofden van dictators heen, om alle rassen- en klassenhaat die tot ontredde en oorlog voert te doen verdwijnen door massale voorlichting en culturele propaganda. Punt 2, *“Internationale lezingen van vooraanstaande personen”*, behelsde de inrichting van een reeks culturele voordrachten waarbij wetenschappers de massa zouden voorlichten over de problemen waarmee Europa te kampen had. *“Het zal bijvoorbeeld voor de Duitse radioleiding uiterst moeilijk zijn aan de Duitse luisteraars te verbieden te luisteren naar prof. Einstein die vanuit een Engelsch studio aan de wereld het bewijs levert, dat de zuivere Ariërs nog heel wat te leren hebben van niet-ariërs, die wegen rasverschil als minderwaardig uit hun land verjaagd werden. En evenmin zal het aan Mussolini mogelijk zijn te beletten dat Italiaansche luisteraars de stem vernemen van bvb. Graaf Sforza, wanneer deze zal betoogen dat het fascisme geen staatskundig stelsel is dat de wereld redden kan en dat een democratisch regiem, ondanks al zijn gebreken, die trouwens voor verbetering vatbaar zijn, beter is dan een vrijheidswurgende diktatuur, ondanks al haar opgeschroefde schijndeugden”*, aldus Radiopost¹³.

Vooraf uit jeugduitzeningen werd heel wat heil verwacht (punt 3). Punt zes poneerde de *“samenwerking van Internationale Instellingen”*. Dit doelde op gemeenschappelijke actie op internationaal vlak door pacifistische krachten die de toenaderingen der volkeren, uitbanning van oorlog, het verzet tegen gewetensonderdrukking, de bestrijding van het militarisme, de bewapeningswedloop en het nationalistisch imperialisme voorstonden. Genoemd werden o.m. de Bond van Intellectuelen, het Wereldverbond van Omroepverenigingen, het Internationaal Jeugdverbond, de Anti-oorlogsliga en dergelijke.

Men plande dus op een nogal naïeve wijze een dam op te bouwen tegen de fascistische krachten in het sociaal en economische ontredde Europa van de jaren dertig: *“Indien wij het theatraal vertoon gadeslaan en de opgeschroefde taal aanhooren waarmee bijvoorbeeld heer Mussolini het Italiaansche volk opzweept en oproept tot de slachting van en den massamoord die oorlog heet op de Abessiniërs voorbereidt om daardoor het failliet van het fascisme als staatskundig stelsel te bemantelen, dan is het niet denkbaar dat ook maar één Italiaansch spreker in een der studio's van Rome, Turijn of Milaan, een veroordeeling van den imperialistischen expansiegeest en van de koloniale rooftochten der Europese staten zal mogen tot uiting brengen zonder gevaar te loopen bij toeval te verongelukken of om staatskundige redenen zijn verdere dagen in den kerker door te brengen”*¹⁴.

¹³ Radiopost, Het radiocongres van de wereldunie van Genève te Warschau, augustus 1935

¹⁴ Radiopost, Internationale Radiolezingen. Door samenwerking van internationale instellingen, augustus 1935

Verdere uitwerking was gepland voor het congres in Brussel van 1936. Maar ondanks de toenadering van socialisten en communisten in 1935 kon de radio het fascisme niet temperen, laat staan een halt toeroepen. In de totalitaire regimes kwam de omroep, net als de dagbladpers, onder strenge controle en censuur te staan.

2.3. De radio en de leefwereld van de vrouw

Radio was in de jaren twintig en dertig hoofdzakelijk een mannelijke aangelegenheid zowel op het gebied van techniek als omroep. Vrouwen konden wel een plaats verwerven in de opvoering van hoorspelen of als *“speaker”* voor kinderuurtjes (tantes). Maar wat met vrouwelijke luisteraars... . Uitingen van vrouwen inzake het radiobestel zijn vrij zeldzaam. In het maandschrift *Radio* verscheen in 1924 een lezersbrief van een zekere Val. Van Ghendt Buyle waarin de gevolgen van het nog jonge medium geïllustreerd werden: *“dag - en weekbladen weten het doorgaans voor te stellen alsof, sinds we een radiotoestel tehuis hebben, onze mannen en zonen ware huisduiven geworden zijn. Dat ze, om radio, zang en spel liefje laten; dat een avondje in het gewoon café hen niet meer lust. In één woord, dat ons mansvolk geworden is het mooiste en gezelligste huisdier. Misschien heeft de radio wel weten te bewerken dat onze mannen niet meer heenlopen 's avonds, maar tehuis al het mogelijke genot uit hun toestel halen”*¹⁵.

In de jaren twintig werd een radiotoestel nog niet echt aanzien als een wezenlijk onderdeel van het huishouden. Radio was toen nog een mannenaangelegenheid waar op een zolderkamertje aan geknutseld en geëxperimenteerd werd. De schrijfster van hoger vermelde brief hekelde deze kwestie: *“de huiskring telt, naast het mansvolk, ook de vrouwen, welke omzeggens, bijna een heele dag alleen zijn. Het is dus de vrouw wiens alleenzijn het meest uitgesproken is, en dus ook, gebeurlijk uit het radiotoestel heel wat verdrijf kan halen. Mannen vinden doorgaans in hunne dagelijksche taak de noodige afwisseling [...]”*¹⁶.

In de Verenigde Staten werd rond die tijd al ingespeeld op de behoeften van huisvrouwen. Te New Jersey werd bijvoorbeeld in de voormiddag een spijskaart voorgesteld, terwijl in de namiddag een *“Radio-tea”* op het programma stond. De New-Yorkse luisteraars konden elke donderdagmiddag genieten van lesjes inzake kleine ongevallen en modeprogramma's op zaterdag.

¹⁵ Maandschrift *radio*, “Wat hebben wij, vrouwen, aan radio”, oktober 1924

¹⁶ Maandschrift *radio*, “Wat hebben wij, vrouwen, aan radio”, oktober 1924

In de jaren dertig werd in Europa wel degelijk aandacht besteed aan vrouwen. Zowel de Belgische openbare omroep als de omroepverenigingen en lokale stations verzorgden praatjes voor de vrouw. Het Radiojaarboek 1934 registreerde enkele uitingen daarvan die de huisvrouwen via de luidspreker bereikten. Men kan ze omschrijven als tips voor het huishouden: *“Een probaat middel tegen vochtige muren is, gedurende een week, alle dagen den muur instrijken met een oplossing van 2,5 kgr. aluin in 10 liters water. Dit is bijzonder aan te raden voor muren, waartegen een radio-meubel gesteld staat: een vochtige muur kan oorzaak zijn van veel “ongemak” in het radiotoestel”* [...] *“Weet gij ook dat, indien gij Uw ajuinen schilt vlak bij een kokende moor of pot met kookend water, gij geen “tranen” meer zult laten”*¹⁷.

In de jaren dertig waren vrouwen wel sterk vertegenwoordigd in de radio-elektrische nijverheid. De zich doorzettende, fordistisch geïnspireerde, arbeidsdeling schiep een nood aan laaggeschoolde arbeidskrachten voor de assemblage van radiotoestellen. Foto's uit die tijd tonen dan ook beelden van werkplaatsen waar hoofdzakelijk vrouwen aan de lopende band werkten of bedrijvig waren als secretaresse. Mannen namen op het hoogste niveau functies waar als ingenieur en technicus of onderzoeker, op het laagste niveau was men werkzaam als draaibankwerker, operator van persen, magazijnier of meubelmaker.

2.4. Een oor op de wereld...maar een beperking van het sociale leven

Het medium radio schiep merkwaardig genoeg zijn eigen publieke sfeer, hoewel het voornamelijk, zeker in de jaren dertig, gericht was op het individu en het gezin. Hendrik de Man schreef hierover in zijn memoires (hfdstk. 6 p. 89, 1951): *“Mijn weg leidde door een moderne wijk in een voorstad. Zij bestond uit ééngezinswoningen, die door hun individuele karakter prettig afstaken tegen de huurkazernes die dicht bij het stadscentrum lagen. Het was mooi, warm voorjaarsweer en de ramen van de meeste woonkamers stonden open. Terwijl ik langs de rij voortuintjes liep, kon ik van begin tot eind een radioreportage van een interlandwedstrijd volgen. Alle bewoners van deze afzonderlijke huizen luisterden afzonderlijk naar deze uitzending. Ik kreeg het zo benauwd als bij een nachtmerrie. Ik dacht daarbij aan Jean Jaurès beschreven “angoisse sociale” - het met angst vermengde onbehagen dat men gevoelt als men denkt aan de geheimzinnige psychische krachten die het*

¹⁷ VAN DYCK (red.), “Wat wij voor u noteerden”, Radiojaarboek 1934., p 483.

raderwerk der samenleving bijeenhouden, doordat zij aan miljoenen mensen, zonder dat die dit weten, de wetten voor hun gedrag opleggen.”¹⁸

Voor het eerst in de geschiedenis wisten onbekende mensen die elkaar ontmoetten wat de ander naar alle waarschijnlijkheid de avond ervoor gehoord had: de wedstrijd, het hoorspel, een toespraak, het nieuws¹⁹. Na verloop van tijd werd het programma-aanbod steeds gevarieerder waardoor men kon luisteren naar smaak en voorkeur. In België had de nationale omroep hoofdzakelijk een opvoedende rol die weerspiegeld werd in de uitzendingen van klassieke muziek en voordrachten. De lokale stations, die hun inkomsten uit reclame haalden, probeerden een zo groot mogelijk publiek te bereiken met een “licht” programmagenre en lokaal nieuws.

2.5. Naar de radio luisteren: thuis, op café...maar ook in de auto

In het begin van de jaren dertig leek het plaatsen van een ontvanger in de wagen onmogelijk. Er was onvoldoende plaats voor een behoorlijke antenne, de ontvangst werd gestoord en de voeding vormde een probleem. Dankzij de ontwikkeling van lampen met sterke versterkingseigenschappen slaagde men erin om met een kleine antenne radioprogramma's op te vangen. De ontvanger werd tenslotte aangesloten op een starterbatterij van 6 of 12 volt. Storingen werden echter doorgegeven door de ontsteking en de dynamo en dienden ontstoord te worden.

2.6. De verspreiding en verbreiding van muziek

De kunst waarvoor de radio in die jaren twintig en dertig het meest betekende was de muziek. Deze kunstvorm werd al vóór 1914 mechanisch (optisch, naalden op in bakeliet uitgesneden groeven) gereproduceerd in de vorm van de bakelieten 78-toerenplaat. In het interbellum kwam de grammofoon in het bereik van de massa, maar werd in de jaren dertig vervangen door de pick-up, aangesloten op een radiotoestel of geïncorporeerd. In de Verenigde Staten genoten de “*Juke-Boxes*” (Rock-Ola, Wurlitzer) een grote populariteit.

¹⁸ Geciteerd in: REYNEBEAU M., “Mensen zonder eigenschappen”, in: De massa in verleiding. De jaren '30 in België, ASLK, Ludion, 1994, p. 13.

¹⁹ HOBBSAWM E., Een eeuw van uitersten. De twintigste eeuw, 1914-1991, Spectrum, Op. Cit., p.233

De radio oversteeg de beperkte afspeelduur van de grammofoonplaat. Daar muziek nu op afstand kon worden gehoord konden een in theorie onbeperkt aantal luisteraars langer dan 5 minuten achter elkaar naar muziek luisteren. De “*airplay*” stimuleerde de platenverkoop en minderheidsmuziek, waaronder klassieke muziek. De radio veranderde muziek niet en had er beslist minder invloed op dan theater en film omdat het een massapubliek wist te bereiken dat thuis kon bepalen op welk station men wou afstemmen (Nationale omroep, regionale zenders, buitenlandse stations).

2.7. Particuliere opnames van radio-uitzendingen

In de jaren dertig werd het mogelijk om zelf geluidsopnamen te maken met behulp van een radiotoestel en een apparaat om fonoplaten te snijden. Tegen die tijd beschikte men in vrijwel alle bevolkingslagen over een fototoestel. Beelden kon men nu ook laten spreken, hetgeen men in een Amerikaans liedje al verzucht had: “*if I had a talking picture of you*”. Niet alleen de stem van personen uit de onmiddellijke omgeving werd op die wijze geregistreerd, maar ook muziek en de stem van leidinggevende personen die via de radio de wereld toespraken. Een vriend van een reporter van *Humoradio* (de voorloper van het weekblad *Humo*) had in 1938 de stem van o.m. Koning Albert I, Franklin D. Roosevelt (de Amerikaanse president), Benito Mussolini (de dictator van fascistisch Italië) en fragmenten van toespraken met behulp van zijn radiotoestel voor de “*eeuwigheid*” vastgelegd. Het opnametoestel, al dan niet in een meubel, zag eruit als een elektrische grammofoon en bestond uit een elektrische motor, een gietijzeren draaischijf, een snijdoos en speciale uitrusting die de “*cutter*” zijdelings bewoog om een doorlopende groef of ril op de plaat te bekomen. Het was voldoende om de “*cutter*” parallel met de luidspreker van het radiotoestel te plaatsen of de klemmen te verbinden met een afzonderlijke luidspreker: “*vanaf dit moment kan de reportage van een voetbalmatch, een interview met poeske Scherens²⁰, een toespraak van den eersten minister, of eender wat op de plaat opgenomen worden*”, schreef men in *Humoradio*²¹.

In de handel kon men zich aan een redelijke prijs een koolmicrofoon aanschaffen die werkte op een zaklampbatterij. De klemmen van deze microfoon met pick-up-uitgang dienden achteraan op het toestel te worden aangesloten. Van zodra in de microfoon werd gesproken begon de naald te trillen.

²⁰ Zevenvoudig wereldkampioen sprint op de baan

²¹ *Humoradio*, “Zelf-enregistreren van fonoplaten”, 22 mei 1938

Vooraf het onderwijs maakte gretig gebruik van deze innovatie. Liefhebbers en professionele technici vervingen hun radio door een versterker en de koolmicrofoon door een kristal -, band, - condensator, - of dynamische microfoon. Net als met fototoestellen waren modellen tussen 50 en 10.000 frank verkrijgbaar. Een volledige uitrusting (microfoon, versterker, voorversterker, snij-apparaat) werd geschat op een prijs van om en bij de 5.000 frank.²².

2.8. Radio en grammofoon in het onderwijs

De grammofoon had in de jaren twintig niet alleen de weg naar de Belgische woonkamers gevonden, ook het onderwijs maakte er gebruik van. Het apparaat werd niet alleen ingeschakeld bij het onderricht in de moedertaal en de vreemde talen. Ook in de lessen (muziekgeschiedenis) bewezen de platen grote diensten: *“in de jongste tijden is zelfs de grammofoon in Duitsland aangewend in de lessen van hedendaagsche geschiedenis. Als toelichting bij één der moderne hoofdnamen moet het wel indruk maken op de leerlingen wanneer men hun een voordracht of enkele korte zinnestjes kan laten hooren van deze grote kunstenaars, staatslieden of geleerden*²³. In de “grammofonische” boekerij te Berlijn bestond zelfs een bijzondere inrichting (*“Lautbibliothek”*), waar men de stem van vooraanstaande land- en tijdgenoten “bewaarde”.

Uit het verslag Blavier over de begroting van kunsten en wetenschappen bleek dat in 1929 alle staatsnormaalscholen voorzien waren van een grammofoon en grammofoonplaten voor het aanleren van de moderne talen: *“het toestel dat verkozen werd omvat een apparaat dat het mogelijk maakt een zelfden zin te herhalen zoo dikwijls als verlangd wordt. Onder de reeksen van grammofoonplaten, aan de scholen toevertrouwd, is er een nederlandsche reeks die toelaat in de vlaamsche scholen de nadruk te leggen op de behoorlijke uitspraak en in de Waalsche scholen, door middel van de rechtstreekse methode, de eerste beginselen van de Nederlandse taal aan te leren, met de zekerheid dat de leerlingen een behoorlijk uitgesproken taal zullen te horen krijgen. Iedere school bezit eveneens Franstalige grammofoonplaten*²⁴.

²² Humoradio, “Zelf-enregistreren van fonoplaten”, 22 mei 1938

²³ Het Laatste Nieuws, 4 maart 1929

²⁴ Het Laatste Nieuws, 24 maart 1929

De mogelijkheid om radioprogramma's, toespraken, muziek, nieuwsberichten op te nemen van de radio met behulp van een platensnijder gaf op dit gebied nog meer mogelijkheden.

2.8.1. De radio in een educatieve rol: de Belgische schoolradio

In de loop van 1931 startten in België onderhandelingen op het Ministerie van Kunsten en Wetenschappen inzake de oprichting van een Nationale Officie voor Schoolradio. Omdat de regering echter niet over de brug kwam met de nodige kredieten besloot het N.I.R. de kosten te dragen. Het N.I.R. keurde de statuten van het Nationaal Officie voor Schoolradio goed. In december werd besloten om samen met het Departement van Kunsten en Wetenschappen over te gaan tot experimentele uitzendingen²⁵. Deze waren toegespitst op de leerprogramma's van het middelbaar, - normaal, nijverheids, - en beroepsonderwijs.

2.9. Auteursrechten: een verwarrende kwestie

In de jaren dertig ontstonden in België heel wat geschillen inzake auteursrechten. De Belgische wetgeving inzake deze materie klom op tot de Wet van 22 maart 1896 waarmee de rechten van componisten, schilders, tekenaars, schrijvers en beeldende kunstenaars werden verdedigd. Het auteursrecht werd bepaald op 50 jaar na de dood van de auteur. Eigenaars van een nagelaten werk genoten aldus het auteursrecht over een periode van een halve eeuw nadat het werk uitgevoerd, uitgegeven of tentoongesteld was.

Met de Wet van 25 juni 1921 werden deze rechten verlengd met 10 jaar voor werken die tussen 4 augustus 1914 en 4 augustus 1924 werden uitgegeven of nog niet in het publieke domein waren gevallen bij het afkondigen van de wet. De rechtsgeldigheid van deze wetten werd bovendien bekrachtigd door de internationale overeenkomsten van Bern en Rome. Daarnaast verenigden auteurs zich in de Maatschappij der Schrijvers, Toonzetters en Muziekuitgevers met hoofdzetel in de Rue Chaptal te Parijs. Het beheer voor België, Nederlands Indië en het Groot-Hertogdom Luxemburg bevond zich in de Kunstlaan 10 te Brussel²⁶.

Thuis had iedereen het recht om naar muziekwerken op grammofoonplaat en radio te luisteren. Vanaf het moment dat een toestel in een openbare plaats werd aangewend diende

²⁵ VAN DYCK., "Radio-uitzendingen voor de scholen", Radio Jaarboek 1934, p. 226

²⁶ VAN DYCK., "Radio en auteursrechten", Radio jaarboek 1934 p. 331

men echter een auteursrecht te betalen die wel eens verward werd met belastingen of de omroeptaks. De maatschappij van auteursrechten had daarvoor tarieven vastgelegd die varieerden al naar gelang de belangrijkheid en de ligging van de publieke gelegenheid. Voor een grammofoon betaalde men in kleine instellingen minstens 80 frank plus 8 frank per jaar. Voor een radio met pick-up diende men 400 frank plus 40 frank neer te tellen. In gelegenheden waar het gebeuren dagelijks met muziek werd opgeluisterd zoals cafés, winkels en tentoonstellingen betaalde men een minimum van 30 tot 300 frank per maand en meer al naar gelang de belangrijkheid van de plaats. Overtreders werden eerst bestraft met een proces-verbaal. Wie de wetgeving bleef negeren werd een verbod opgelegd door de Vereniging voor Auteursrechten en voor de rechtbank gedagvaard. Er bestond evenwel grote verwarring rond deze wetgeving. De wet van 1886 werd door veel rechtsgeleerden als verouderd bestempeld. Men was van oordeel dat de wet alleen betrekking had op de uitvoering van muziek- en toneelstukken en niet op de beluistering of ontvangst²⁷.

De Maatschappij van Schrijvers en Toondichters (*Société des Auteurs et Compositeurs*) meende voor openbare weergaven van muziek met een radiofonisch toestel recht te hebben op een vergoeding. Veel café-uitbaters en winkeliers laptten dit aan hun laars of trachtten het betalen van de rechten te ontduiken. Sommige caféhouders plaatsten een radiotoestel in een aan de gelagzaal palende ruimte. De verwarring werd nog groter toen de Vlaamse kunstenaars in reactie op de *Société des Auditeurs et Compositeurs* een Nationale Maatschappij Voor Auteurs (N.A.V.E.A.) in het leven riepen. De wetgeving impliceerde eveneens dat voor jonge muziekgenres zoals het opvoeren en de reproductie van jazzmuziek altijd rechten dienden te worden bepaald. Van 4 tot 6 november '33 kwam het tot een eerste vergadering van de "*Confédération des Travailleurs Intellectuels*" te Genève om deze toestand te bespreken en in 1935 werd een internationale conferentie gehouden²⁸. Men bleek echter in een patstelling verzeild te zijn geraakt.

In de rechtspraak werden overigens tegenstrijdige vonnissen geveld mbt. deze kwestie. Zo werd op 29 oktober 1936 een zekere Scarbel uit Moeskroen aangemaand om deze vergoeding te betalen omdat hij aan de gevel van zijn handelspand een luidspreker had geïnstalleerd. De man weigerde echter en werd door de Maatschappij van dichters en toondichters voor het gerecht gedaagd. De Wet op auteursrechten stipuleerde dat geen enkel muziekstuk zonder toestemming van de auteur in het openbaar mocht worden gebruikt. Het tribunaal oordeelde echter dat de openbare weergave van radiofonische uitzendingen tot

²⁷ VAN DYCK., "Radio en auteursrechten", Radio jaarboek 1934., p. 332

²⁸ VAN DYCK., "Radio en auteursrechten", Radio jaarboek 1934., p. 334

geen enkele betaling aanleiding gaf. De Moeskroense handelaar had gebruik gemaakt van een radio-uitzending. In België betaalden de radiostations op voorhand overeengekomen auteursrechten²⁹.

2.10. De oorlogsjaren

Tijdens de Tweede Wereldoorlog (1939-1945), met zijn onverzadigbare behoefte aan nieuws, kreeg de radio vooral betekenis als politiek instrument en nieuwsmedium. Het aantal toestellen nam aanzienlijk toe in alle landen, behalve in de gebieden die erg onder de oorlog te lijden hadden. In de bezette gebieden zoals België werd het luisteren naar geallieerde zenders verboden of moesten de radiotoestellen worden ingeleverd bij de bezetter. Radiodistributiecentrales, die men op relatief eenvoudige wijze kon controleren en censureren, bleven echter werkzaam.

²⁹ SBR-RADIO, “Een belangwekkend vonnis”, februari 1937